

**Дослідження індивідуально-психологічних особливостей майбутніх
психологів**

**Primary research individually-psychological peculiarities of future
psychologists**

УДК 159.928:356.13:928

*Шеленкова Наталія Леонідівна, доцент кафедри психології Уманського
державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

*Shelenkova Natalia Leonidivna, associate Professor of psychology of Uman state
pedagogical University named after Pavlo Tychina*

У статті наведено фактичні дані, які характеризують різноманіття мотиваційних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних, професійно-особистісних і духовно-моральних характеристик студентів-психологів. З'ясовано типи мотивації, які свідчать про недостатній рівень підготовки студентів, значне поширення у комунікативній сфері майбутніх психологів низки серйозних утруднень і когнітивних перекручувань, недостатній рівень розвитку ціннісних і духовно-моральних орієнтацій, що потребують спеціального корегування. Отримані результати дозволяють обґрунтувати необхідність спеціальної формульованої програми для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, що складають особистісний потенціал майбутнього психолога і його професійного формування.

Ключові слова: студент-психолог, індивідуально-психологічні особливості, професійне формування.

В статье приведены фактические данные, характеризующие многообразие мотивационных, коммуникативных, ценностно-ориентационных, профессионально-личностных и духовно-нравственных характеристик студентов-психологов. Выяснено типы мотивации, свидетельствующие о недостаточном уровне подготовки студентов, значительное распространение в коммуникативной сфере будущих психологов ряда серьезных затруднений и когнитивных искажений,

недостаточный уровень развития ценностных и духовно-нравственных ориентаций, требующих специального исправления. Полученные результаты позволяют обосновать необходимость специальной формирующей программы для развития индивидуально-психологических особенностей, составляющих личностный потенциал будущего психолога и его профессионального формирования.

Ключевые слова: студент-психолог, индивидуально-психологические особенности, профессиональное формирование.

The article contains the actual data, reflecting the diversity of motivation, communication, value-orientation, professional-personal, moral and spiritual characteristics of the students-psychologists. Found types of motivation, indicating the low level of students' training, a significant spread in the communication sphere future psychologists of a number of serious difficulties and cognitive distortions, insufficient level of development of values and the spiritual and moral orientations, requiring special to repair. The obtained results allow one to explain the need for the special form of the program for the development of individually - psychological features, components of the personal potential of the future psychologist and their professional formation.

Key words: student-psychologist, individually-psychological features, professional formation.

Вступ. Нове осмислення змісту професійної підготовки та її результатів, а також психологічного забезпечення цього процесу у вузівській практиці викликано ситуацію, що різко змінилася у психології, освіті, економіці та у країні у цілому. Психологічна практика постійно розширює сфери свого впливу на різні сторони і сфери навчання і професійної підготовки, але психологічне обґрунтування багатьох напрямків цієї підготовки частіше за усе ні у теоретичному, ні у методичному аспектах не зроблене. Зокрема це стосується вивчення впливу індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів на їхнє професійне становлення.

Аналіз останніх публікацій. У сфері педагогічної психології достатньо розроблені та обґрунтовані питання психологічного забезпечення підготовки спеціалістів у різних напрямках. Визначилися основні напрямки досліджень з психології професійного навчання, досліджень професіоналізму, психологічних аспектів його змісту і становлення в процесі

вузівського навчання: нормативно-методичний (П.Я. Гальперин, В.В. Давидов, І.А. Зязюн, Н.І. Пов`якель та ін.), комунікаційно-технічний (Т.В. Кудрявцев, Ю.Л. Трофімов та ін.), структурно-логічний (П.Я.Гальперин, В.І. Загвязинський, І.Я. Лернер, Н.Ф. Тализіна, К.Чарнецькі), суб'єктний (Ю.М. Забродін, Г.С. Костюк, Н.В. Кузьміна, І.П. Маноха, В.А.Петровський та ін.). У їхній основі лежать уявлення про вимоги професії до фахівця (професіограми, моделі, стандарти), вони реалізуються як шлях «зверху», шлях навчання, а не самостійного оволодіння студентом професійною діяльністю. У зарубіжних дослідженнях акцент робиться на формуванні ефективних педагогічних зразків і ролей на основі багатофакторних моделей професійно значущих особистісних якостей (S.McClark, A.McCay, Sh.Deny, S.N. Elliot, J.F.Fravers, D.A. Marphy та ін.). І у тому, і в іншому випадках підготовка майбутнього фахівця ґрунтується на засвоєнні знань, конкретних вмінь, засвоєнні конкретних зразків, незважаючи на те, що разом із розробкою базової психологічної моделі людини (Ю.М. Забродін, С.Д. Максименко та ін.) її автори обґрунтовують актуальність формування цілісного психологічного вигляду професіонала. Тому закономірно, що як системний підсумок професійного підготовки багато авторів визначають професійну готовність фахівця і як один з її найважливіших аспектів психологічну готовність (І.О. Зязюн, Т.В.Кудрявцев, К.К. Платонов, В.О.Сластьонін та ін.). Однак цілісного уявлення про структуру особистісного потенціалу фахівця, шляхи і психологічні механізми його розвитку у педагогічній психології поки немає. Останнім часом серйозно поставлене питання про роль духовно-моральних якостей особистості у професійному вигляді фахівця і в оцінці рівня його професіоналізму (Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, В.П. Зінченко, В.Д. Шадріков та ін.). Намітилися перші підходи до принципового розрізнення фахівця і професіонала. При цьому спеціальних досліджень у цьому напрямку майже не проводилося.

Мета статті – виклад основних результатів констатувального етапу

емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів у контексті їхнього професійного формування.

Результати дослідження. Діагностика професійного потенціалу майбутніх психологів. Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей професійних переваг і ступеня відповідності професійного типу особистості професії психолога нами було використано методикау Дж.Холланда, засновану на виділенні шести типів особистості і професійного оточення. Запропонована Дж.Холландом типологія може розглядатися як достатньо зручна модель професійного вибору і самовизначення особистості, а також оцінки особливостей її професійного потенціалу. З іншого боку, на основі цієї моделі можлива побудова методики для дослідження того, яку роль може грати відповідність або невідповідність індивідуально-психологічних особливостей обраному людиною напрямку професіоналізації в успішності процесу професійної підготовки. Крім того, можливе вивчення того, який вплив може справити невідповідне певному типу особистості оточення на мотивацію і у цілому на успішність професійного формування, а також подальшої професійної діяльності особистості.

Показник диференційованості визначався за різницею балів, отриманих кожним типом у кодї обстежуваного. Показники однорідності, диференційованості професійних переваг особистості, а також ступінь відповідності типу особистості основній типологічній характеристиці цієї діяльності, що обрана нею для професіоналізації, становлять у нашому розумінні важливий компонент професійного потенціалу особистості. Ступінь відповідності визначалася за допомогою експертизи і співвіднесення коду обстежуваного за тестом, кодами професії психолога за Дж.Холландом, а також особливостям професії відповідно до її професіограми і стандарту за фахом.

Нами використовувалася також методика діагностики мотивації досягнень. Вона являє собою модифікацію тесту-опитувальника

А.Мехрабіана для виміру мотивації досягнення у модифікації М.Ш. Магомед-Емінова. Опитувальник призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: мотиву прагнення до успіху і мотиву уникнення невдачі. При цьому оцінюється, який із цих двох мотивів у обстежуваного домінує. У результаті тестування за цим опитувальником і нормування отриманих даних була розроблена шкала рівневих показників за тестом.

Разом з вивченням рівня мотивації досягнень у студентів за опитувальником аналізувалися деякі показники реальних успіхів студентів-психологів та їхнє ставлення до процесу професійного формування. З цією метою використовувалися навчальна документація, а також дані спостереження студентів і з'ясування думок про їхню навчальну роботу викладачів психологічних дисциплін. Таке співставлення показало прямий зв'язок рівня мотивації досягнень за опитувальником і рівня реальних досягнень студентів-психологів. Отримані дані показують перевагу серед студентів молодших курсів осіб з низкою диференційованістю і достатньо високою однорідністю, що означає недостатню сформованість професійних переваг. Відповідно спостерігається перевага середніх і низьких рівнів мотивації досягнень.

Нами отримано показники мотивації досягнення і показники за тестом Дж.Холланда для двох крайніх груп обстежуваних: тих, хто прагне до успіху (верхні 27%) і тих, хто уникає невдачі (нижні 27% вибірки). Для цих двох груп наведені у порівнянні процентні (рівневі) показники однорідності і диференційованості особистості. Отримані дані свідчать про те, що при високому рівні однорідності особистості за тестом Дж.Холланда і достатній відповідності основних професійних орієнтацій студентів-психологів типу особистості, і особливо при високому рівні диференційованості особистості спостерігається високий рівень мотивації досягнень і діагностується належність студентів до категорії тих, «прагне до успіху». Отримані дані свідчать також, що при високих показниках неоднорідності і слабкої

диференційованості переваг, більшість студентів-психологів з такими показниками характеризуються низькими показниками мотивації досягнень і належать до категорії тих, «хто уникає невдачі».

Як висновок з результатів проведеного дослідження можна зазначити, що професіоналізація мотивів, усвідомлений вибір напрямку професійної підготовки, здійснюваний з врахуванням домінуючих професійних переваг, а також на основі знань та уявлень людини про свій особистісний тип переваг, впливають на рівень мотивації досягнень у процесі професійного формування майбутнього психолога. Під впливом цих чинників формується сильна і домінуюча орієнтація на досягнення успіху, ніж на уникнення невдачі.

Діагностика аксіологічного потенціалу майбутніх психологів.

Особливе значення для формування високої мотивації навчання і прагнення до досягнень здобувають смисложиттєві орієнтації студентів-психологів, які тісно пов'язані з їхніми соціально-психологічними установками у житті і у професійному формуванні. Аналіз смислових орієнтацій життя особистості відповідно до теоретичної концепції В.Франкла показує можливість виділення у смисловому полі життєвих орієнтацій людини таких основних позицій [1]: загальний показник осмисленості життя, цілі у житті, процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя, результативність життя або задоволеність, локус контролю-я (Я - хазяїн життя), локус контролю-життя або керованість життям.

Тестування характеристик смисложиттєвих орієнтацій студентів-психологів здійснювалося за допомогою тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), що є адаптованою версією тесту «Мета у житті» Д.Крамбо і Л.Махолика. Мету у житті, діагностика якої була закладена у вихідний авторський варіант методики, автори визначають як переживання індивідом онтологічної значущості життя. У нашому дослідженні ця методика використовується у модифікованому варіанті, підготовленому для вивчення ролі смисложиттєвих орієнтацій у розвитку особистісного і професійного

потенціалу фахівця в процесі професійного формування.

Нами вивчалися взаємозв'язки загального показника усвідомленості життя, а також показники за шкалами тесту: (1) «Мета у житті та її усвідомленість», (2) «Емоційна насиченість життя та інтерес до нього», (3) «Суб'єктивна оцінка результативності життя і задоволеність самореалізацією» з рівнем мотивації досягнень і реальним ставленням до процесу навчання під час професійного формування у ВНЗ. На основі норм, отриманих авторами тесту і з врахуванням результатів, отриманих у нашому дослідженні, були вироблені рівневі оцінки показників за тестом. Розрахунок показників за шкалами та їхнє підсумовування дозволили отримати загальний показник усвідомленості життя.

Іншою методикою вивчення аксіологічного потенціалу студентів-психологів була методика аналізу соціально-психологічних установок особистості. У професійній підготовці, орієнтованій на розвиток високого рівня розвитку особистісного потенціалу фахівців велике значення мають соціально-психологічні особистісні установки-орієнтації студентів-психологів. Соціально-психологічна установка, з одного боку, визначає основні цільові і ціннісні орієнтації студента-психолога у його навчальній та іншій діяльності в процесі професійного формування. З іншого боку, виражаючи певну соціальну значущість і цінність тієї або іншої спрямованості, соціально-психологічна установка сприяє формуванню мотивації досягнень і визначає смислове навантаження чиненої студентом-психологом учбово-професійної активності.

У нашому дослідженні здійснене вивчення того, яку роль відіграють соціально-психологічні установки-орієнтації типу: «альтруїзм-егоїзм»; «процес-результат»; «свобода-влада»; «праця-гроші» у формуванні рівня і типу мотивації досягнень студентів-психологів в процесі їхнього професійного формування. Одне із завдань дослідження полягало у тому, щоб встановити, які з названих установок виявляються найбільш

сприятливими для розвитку оптимального рівня мотивації досягнень у студентів. Інше завдання - перевірити, які соціально-психологічні установки є переважними у осіб, що належать до категорії тих, хто «прагне до успіху» на відміну від студентів, що належать до категорії тих, «хто уникає невдачі». Нарешті, третім завданням ми ставили вивчення зв'язку соціально-психологічних установок особистості з реальною ефективністю професійної підготовки. Передбачалося, що соціально- психологічні установки, виражаючи ціннісні і смисложиттєві орієнтації студентів- психологів, можуть як безпосередньо позначатися на ефективності їх роботи, так і впливати на ефективність їхньої роботи через відповідний рівень мотивації досягнень.

Для вивчення особливостей соціально-психологічних установок студентів-психологів використовувалася модифікована методика діагностики, запропонована О.Ф. Потьомкіною. У цьому описі подано тексти опитувальників для вивчення установок «егоїзм-альтруїзм», «процес-результат», «свобода-влада», «праця-гроші», зразки протоколів тестування, опис процедур обробки та аналізу результатів. Нормування показників соціально-психологічної установки на нашій вибірці (120 осіб) дозволило виробити нормативи для ранжування обстежуваних. Отримані дані показують переважно середній рівень сформованості установок. При цьому по таких установках як «егоїзм», «влада» і «гроші» виявляється зниження кількості орієнтацій. А от рівень орієнтації на «свободу» є найвищим. Характерно, що серед обстежених студентів немає жодного з високою орієнтацією на «альтруїзм». Загальний показник усвідомленості життя також переважно розташовується на середньому рівні. Ці дані свідчать про більші можливості вдосконалювання характеристик аксіологічної сфери особистості студентів.

Отримано показники мотивації досягнення і показники за тестом смисложиттєвих орієнтацій для двох крайніх груп обстежуваних: тих, хто «прагне до успіху» (верхні 27%) і «тих, хто уникає невдачі» (нижні 27%).

Для цих двох груп наведено порівняно процентні (рівневі) показники усвідомленість життя за тестом смисложиттєвих орієнтацій. Отримані результати свідчать про те, що обстежувані з високим рівнем мотивації досягнень і з орієнтацією на досягнення успіху, на відміну від тих, що мають низькі показники мотивації досягнень і переважно орієнтовані на уникнення невдачі, виявляють переважно високий рівень усвідомленості життя, тобто більшою мірою усвідомлюють цілі, перспективи і загальний смисл здійснюваної ними професійної підготовки. Можна вважати, що і показники за окремими шкалами тесту смисложиттєвих орієнтацій, особливо за шкалою «Цілі» будуть у цих обстежуваних вище. Оброблено аналогічні дані за шкалою «Цілі у житті» для обстежуваних з різним рівнем мотивації досягнень. З врахуванням цих даних нами розроблялася і реалізувалася у роботі зі студентами-психологами спеціальна програма активізації смисложиттєвих орієнтацій та оптимізації соціально-психологічних установок особистості. Ця робота здійснювалася у межах програми розвитку особистісного потенціалу фахівця, що містить своєрідну архітектуру індивідуально-психологічних особливостей. Отримані дані про взаємозв'язок показників окремих установок, таких як «процес», «результат», «праця», «гроші» з рівнем мотивації досягнень студентів. Показники за цими типами установок наведені для трьох груп обстежуваних за тестом мотивації досягнення: (1) група з найбільш високими показниками за тестом мотивації досягнення, складає верхні 27% досліджуваної вибірки – «прагнучі до успіху», (2) група з найбільш низькими показниками за тестом мотивації досягнення, складає нижні 27% досліджуваної вибірки – «ті, хто уникає невдачі», (3) середня група, складає 46% усієї вибірки. Показаний процентний розподіл студентів з різним рівнем соціально-психологічної установки на «процес-результат» залежно від рівня потреби у досягненнях. Наведені дані дозволяють стверджувати про те, що соціально-психологічна установка на «результат» у значно більшому ступені, ніж соціально-психологічна установка на «процес», впливає на формування

високої мотивації досягнень і розвиток орієнтації на «прагнення до успіху». Тут, звичайно, слід припускати обопільний зв'язок мотивації і відповідної соціально-психологічної установки. Аналогічним чином отримано процентні розподіли студентів з різним рівнем виразності соціально-психологічної установки на «працю-гроші» залежно від рівня потреби у досягненнях. Ці дані виразно свідчать про те, що для студентів з високим рівнем мотивації досягнень, які прагнуть до успіху, у більшій мірі характерна соціально-психологічна установка-орієнтація на працю, ніж на гроші, хоча розбіжності у ступені виразності цих установок є менш яскравими, ніж для установок «процес-результат». Помітимо, що для обстежуваних з низьким рівнем мотивації досягнення (ті, хто уникає невдачі»), характерна слабка виразність як установки на «працю», так і установки на «гроші».

Таким чином, проведене дослідження показує, що одним з чинників формування мотивації досягнень, що становить найбільш суттєвий компонент професійного потенціалу майбутнього психолога, є соціально-психологічна установка. Вона виражає певну ціннісну орієнтацію його особистості, і залежно від цієї орієнтації може сягати певного рівня і типу мотивації в процесі професійного формування. Власне показники соціально-психологічної установки студентів, отримані у дослідженні, свідчать про недостатній розвиток їхньої орієнтації на альтруїзм, на працю, на сам процес діяльності. Більш тісний зв'язок рівня мотивації з установкою на результат порівняно з установкою на процес, дозволяє стверджувати про недостатню мотивованість процесу професійного формування у ВНЗ, в усякому разі, свідчить про перевагу зовнішніх мотивів діяльності в процесі навчання.

Діагностика комунікативного потенціалу студентів-психологів. У вивченні характеристик комунікативного потенціалу студентів-психологів ми обмежилися лише методикою виявлення у системі спілкування і поведінки обстежуваних інтелектуальних перекручувань і помилок, що перешкоджають досягненню ефективного діалогічного спілкування і взаємодії з людьми. Для діагностики інтелектуальних перекручувань і утруднень у спілкуванні і

поведінці («найдурніших помилок») нами було використано модифікований варіант анкети помилок А.Фримана- Р.Девульфа [2]. Дослідженню за допомогою цієї методики було піддано 7 типових інтелектуальних перекручувань, що виникають у поведінці і спілкуванні особистості та які створюють утруднення при взаємодії з людьми у спілкуванні. Нормування результатів тестування, проведеного на 120 обстежуваних, дозволило визначити рівневі показники прояву у поведінці кожного типу когнітивних утруднень.

Оброблено результати психологічної діагностики названих когнітивних утруднень спілкування, отримані при дослідженні студентів- психологів, а також процентні показники числа обстежуваних із сильно вираженою, помірковано вираженою і слабо вираженою схильністю до когнітивних помилок зазначених та описаних вище типів. Слід звернути увагу, що найбільше поширення серед дослідженої категорії обстежуваних мають когнітивні утруднення типу «Читання чужих думок», «Прийняття усього на свій рахунок» і «Максималізм і перфекціонізм», хоча певний відсоток обстежуваних має сильно виражені схильності і до інших типів помилок. В усякому разі, відсоток обстежуваних з помірковано вираженим утрудненням не опускається нижче 18% по жодному типу утруднень. Це стало основою для розробки і реалізації нами програми тренінгу з подолання цих утруднень.

Діагностика духовного потенціалу студентів-психологів. Поняття діагностики у відношенні того, що являє собою духовність, є, звичайно, достатньо умовним, оскільки діагностувати цей бік особистості достатньо важко або навіть неможливо. Можна, однак, запропонувати деяку оцінку проявів духовності особистості в її поведінці і спілкуванні відповідно до певних критеріїв, а також зробити оцінку рівня розвитку духовного потенціалу особистості. У нашому дослідженні ми використали методику, розроблену та апробовану М.В. Носковим [3]. Теоретичний аналіз і результати пілотажного дослідження дозволили виділити такі основні критерії проявів духовного розвитку особистості, що проявляє в

спілкуванні і поведінці: ставлення до іншого як самоцінності, творчо та альтруїстично спрямований характер життєдіяльності, духовно-творча активність особистості, орієнтація особистості на високі морально-естетичні загальнолюдські цінності. Ці критерії лягли в основу тесту «Духовно-моральні орієнтації особистості», за яким можливо оцінити рівень духовності особистості майбутнього психолога. Він також пропонувався декільком незалежним експертам (із числа однокурсників і викладачів) для отримання зовнішніх оцінок за тими ж якостями. Оцінки виставлялись експертами на основі їхніх спостережень за обстежуваною особистістю і досвіду їхнього спілкування з нею.

Оцінка рівня духовно-моральних орієнтацій виробляється за сумою набраних балів. Отриманий результат співвідноситься зі шкалою, що включає у себе три рівні. Висновок про рівень духовності обстежуваного приймався з врахуванням його самооцінок, усереднених експертних оцінок та їхньої відповідності одна одній. Так, при високих показниках самооцінки і низьких показниках експертних оцінок рівень духовності не оцінювався як високий відповідно до третього критерію духовності.

Розроблений тест був запропонований 120 студентам-психологам - учасникам дослідження і використовувався для виявлення обстежуваних, здатних до реалізації у своїй поведінці, навчанні, спілкуванні власних духовних потенціалів. У результаті аналізу цих показників за шкалою рівнів отримано дані про розподіл студентів за рівнями. Отримані дані свідчать про значну перевагу студентів із середнім рівнем духовності за тестом, що є основою для проведення спеціальної роботи з підвищення цих орієнтацій і за рахунок цього досягнення більш високих рівнів розвитку духовного потенціалу студентів, що є, згідно з нашою гіпотезою, головною умовою професійного формування майбутніх психологів.

Висновки. За підсумками діагностичного експерименту нами отримано і систематизовано фактичні дані, які характеризують різноманіття мотиваційних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних, професійно-

особистісних і духовно-моральних характеристик студентів-психологів. З'ясовано мотивації, які свідчать про недостатній рівень студентів, значне поширення у комунікативній сфері майбутніх психологів низки серйозних утруднень і когнітивних перекручувань, недостатній рівень розвитку ціннісних і духовно-моральних орієнтацій, що потребують спеціального корегування. Отримані результати дозволяють обґрунтувати необхідність спеціальної формувальної програми для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, що складають особистісний потенціал майбутнього психолога і його професійного формування.

До основних напрямків *подальших досліджень* з обраної проблематики можна віднести вивчення психологічних особливостей самореалізації психологів, психологічних детермінант їхнього професійного вигорання та деформації, основних шляхів гармонізації професійного та особистісного зростання, психологічних умов каталізації професійної майстерності в умовах недостатнього життєвого досвіду.

Список використаних джерел

1. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. - М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
2. Фриман, А, Девульф, Р. 10 глупейших ошибок, которые совершают люди / А.Фриман, Р.Девульф. Издательство: Питер, 2008. – 240 с.
3. Носков, М.В. Исследование психологических механизмов диалогизации педагогического общения: дис. канд. психол. наук / М.В.Носков. - Н. Новгород, 1999. - 179 с.
4. Райгородский, Д.Я. Практическая психодиагностика: методики и тесты / Д.Я. Райгородский. – М.: Бахрах-М, 2007. – 668 с.